

Partea I

Teoria generală a statului și a constituției

Capitolul I. Statul

§1. Noțiunea de stat

I. Geneza și evoluția statului modern

Trăim o epocă de transformări accelerate, atât pe planul mentalităților, cât și pe cel al practicii politice și sociale. Dogmele, principiile și conceptele mult timp acceptate ca perene și incontestabile sunt contestate sau măcar reevaluate și redimensionate. Statul nu putea să se sustragă acestui proces; de peste un secol se proorocește dispariția sa și înlocuirea instituțiilor politico-statale cu forme și structuri neierarhice și nonautoritare de conducere a societății. Chiar dacă instituțiile politico-statale sunt departe de a-și pierde relevanța practică, iar abordarea și rezolvarea problemelor din ce în ce mai complexe ale societății și ale economiei contemporane nici nu pot fi imaginate în afara cadrului statal, încrederea indivizilor și a maselor în națiune și în stat ca forme de comunitate umană, precum și prestigiul și legitimitatea acestuia din urmă se erodează constant. Chiar și un autor profund etatist prin convingeri și atitudini, **Carl Schmitt**, dădea cu o jumătate de secol în urmă un verdict sumbru: „De acum epoca statalității se încheie. În această privință nu merită să mai irosim nici măcar un singur cuvânt. Odată cu ea se duce și întreaga suprastructură de concepte raportate la stat, produse printr-o laborioasă construcție ideatică de peste patru sute de ani, de către o știință eurocentrică a dreptului statal și internațional. Statul ca model al unității politice, statul ca purtător al celui mai uimitor monopol dintre toate, și anume al monopolului deciziei politice, această capodoperă a formei europene și a raționalismului occidental, este detronat.”^[1]

^[1] C. SCHMITT, *Der Begriff des Politischen*. Text von 1932 mit einem Vorwort und 3 Korollarien, Duncker & Humblot, Berlin, 1963, p. 10 (pasajul citat provine din „Cuvântul înainte” al autorului la ediția din 1963).

Statul modern este o formă de comunitate politică deosebită de cele precedente („statele” Orientului antic, polis-ul grec, Republica romană și Imperiul roman, „Respublica Christiana”, „Sfântul Imperiu Roman” orașele-state, ligile de orașe și monarhiile Evului Mediu). Diferențele constau mai ales în centralizarea puterii, exercitarea acesteia pe criteriu exclusiv sau covârșitor teritorial, preponderența copleșitoare a puterii centrale în raport cu provincia și prin impunerea sistematică a unor reguli, principii și standarde uniforme pentru întreaga societate, pentru toți indivizii și pentru toate comunitățile locale, rurale și urbane, regiunile, provinciile, cultele și confesiunile religioase, grupările profesionale și de interese, clasele și categoriile sociale aflate sub jurisdicția sa. Astăzi ni se pare firesc ca o comunitate politică – statul – să dețină monopolul deciziei sau măcar controlul în privința acesteia. Totuși, forma de organizare a statului modern nu s-a impus atât de ușor, fiind inițial în competiție cu structuri concurente: orașele-state, ligile de orașe (celebra Ligă Hanseatică a orașelor germane), Sfântul Imperiu Roman sau Biserica Catolică. Acestea aveau de regulă un caracter non-teritorial.^[1] Succesul statului s-a datorat în primul rând împrejurării că a fost capabil să asigure un echilibru optim între costurile financiare și militare ale menținerii dominației asupra teritoriului său – pe de o parte –, și promovarea bunăstării publice („public welfare”), pe de altă parte.^[2]

Eficiența sporită a statului modern în consolidarea forței sale politice și militare, concomitent cu asigurarea unui nivel măcar acceptabil al bunăstării populației, este legată de uniformizarea treptată a tuturor aspectelor vieții sociale. Aspectul cel mai vizibil al acestui proces general de uniformizare îl constituie **unificarea și sistematizarea dreptului**; dintr-un ansamblu eterogen de norme cutumiare – frecvent cu diferențe considerabile de la o regiune la alta –, uneori consemnate prin practica judiciară scrisă sau prin „cărți de cutume”, se ajunge treptat la un drept ordonat, abstract și sistematizat, elaborat sub impulsul doctrinelor savante ale dreptului natural și trecut prin filtrul instituțiilor și principiilor dreptului roman.

Codurile, marile monumente juridice ale modernității, apar în secolul al XVIII-lea pentru a cunoaște triumful deplin la începutul secolului următor. Utopia unei legislații unitare, coerente, raționale, abstracte și exhaustive, care lasă judecătorului rolul subordonat al aplicării legii, ca „gură care pronunță cuvintele legii” (Montesquieu), părea a fi devenit realitate.

Ca rezultat al unei tendințe centralizatoare manifeste în unele țări ale Europei încă din secolul al XIV-lea, statul modern impune uniformizarea și pe alte planuri.

^[1] Vezi, pentru o prezentare sintetică a procesului „selecției darwiniene” ce a dus la impunerea statului modern ca formă competitivă de organizare politică lucrarea lui H. SPRUYT, *The Sovereign State and Its Competitors: An Analysis of System Change*, Princeton University Press, Princeton NJ, 1994, *passim*, în special pp. 153-180.

^[2] *Idem*, loc. cit.

Puterea crescândă a monarhului reclamă o armată permanentă, un corp de funcționari de profesie și de multe ori o biserică „de stat”; toate aceste instituții vor fi fidele puterii centrale, tronului sau personal monarhului. Pluralității de subiecți ai sferei publice din comunitățile politice premoderne (monarh, biserică, vasalii mai puternici, stările nobiliare, orașele libere, provinciile, comunitățile rurale și urbane) îi ia treptat locul o unitate politică în care principele are rolul de a veghea la „binele comun” al tuturor supușilor săi.

În Evul Mediu, principele avea un număr limitat de prerogative de putere, determinate concret față de fiecare din subiecții puterii sale (marii nobili, adunările nobilimii, ale regiunilor sau provinciilor)^[1]. Orice prerogativă princiară trebuia probată cu documente sau confirmată prin tradiție, iar proba nu opera decât față de anumiți subiecți determinați și nicidecum față de toți supușii. Frecvent aveau loc dispute în privința existenței sau a întinderii unor prerogative. Aceste dispute puteau degenera în conflicte armate, iar oponentii principelui aveau poziția unor adversari legitimi, față de care se respectau regulile războiului și nicidecum cea a unor rebeli sau trădători. În asemenea dispută, șansele erau destul de echilibrate; principele era de regulă mai puternic decât vasalii săi, dar nu-și putea permite să confrunte mai mulți vasali concomitent și nici să-și imobilizeze armata într-un asediu prelungit. Monarhul era așadar departe de a fi omnipotent, iar prerogativele sale erau exercitate cel mai frecvent sub forma unor îndemnuri, recomandări sau solicitări. În acest tablou se cuvine să facem o mențiune specială în privința bisericii; ea ieșea (total în Vestul Europei și în mare măsură în Est) din sfera jurisdicției monarhului, iar delimitarea sferelor de competență ale celor două puteri a constituit secole de-a rândul obiect de dispută înverșunată.

În epoca modernă, se impune treptat o altă imagine asupra poziției principelui, a numărului și întinderii prerogativelor sale. Centralizarea puterii de stat este legată de creșterea prerogativelor monarhice; principele a fost în secolele XVI-XVIII unul din cei mai importanți – dacă nu principalul – agenți ai modernizării. Țelul activității sale își pierde conotațiile spirituale sau religioase, dobândind valențe precumpănitor terestre: binele comun^[2] ori bunăstarea supușilor săi. Pentru atingerea acestui obiectiv general, mijloacele sunt virtual nelimitate. Șeful statului

^[1] Individul nu apărea de cele mai multe ori în mod direct ca subiect al unui raport juridic cu puterea centrală. Interesele și drepturile sale erau reprezentate în mod mediat, prin ghilde, bresle ori adunări locale sau regionale. Ca subiect nemijlocit („freeman” în accepțiunea Magnei Carta din 1215) apărea de regulă doar un nobil de rang înalt. Totuși, chiar și comunitățile mai mici puteau avea succes în apărarea drepturilor și a intereselor lor; funcționa indispensabila solidaritate a membrilor lor, precum și a comunităților similare, iar percepția conservatoare și statică a dreptului, considerat ca fiind de origine imemorabilă, avantaja păstrarea drepturilor consfințite prin tradiție.

^[2] „Binele comun” constituia o temă foarte frecventă în teoriile medievale asupra statului: ocupă un rol central în concepția lui Toma d’Aquino. Accentele sunt puse însă în mod diferit: mântuirea sufletului credincioșilor avea prioritate absolută în evul mediu, pe când în statele moderne secularizate,

dispunea de plenitudinea competențelor, orice puteri, atribuții, privilegii, drepturi sau libertăți fiind consecința unei delegări, a unei decizii ori a unei permisiuni din partea acestuia. Aceste prerogative exorbitante și fără precedent erau justificate prin amploarea și importanța obiectivelor și sarcinilor principelui. Ele nu aveau un caracter personal și nu erau menite să reducă statul la interesele sau la bunul plac al monarhului. Conștiința datoriei ce revenea acestuia a fost pregnant formulată de Frederic al II-lea al Prusiei în al său „Anti-Machiavelli”;¹ autorul afirma că nu este decât cel dintâi servitor al „statului său”.

Opera centralizatoare a monarhului^[1] (regii Franței în secolele XIV-XVIII, regii Prusiei în secolele XVII-XVIII, împărații Austriei în aceeași epocă) se concretizează nu numai prin crearea unei armate permanente și (în cazul Franței, dar și al Angliei)^[2] a unei flote de război redutabile, a unei rețele de fortificații și de drumuri sigure și fiabile sau a unui corp de funcționari publici de profesie – deci prin agenți și instrumente ale puterii sale –, ci și prin efectele sale directe și profunde asupra societății. Treptat se înlătură barierele vamale interne, privilegiile și taxele de trecere de care beneficiau anumite provincii, regiuni, orașe sau cetăți. Siguranța și celeritatea comunicațiilor compensa pierderile suferite pe plan local de asemenea măsuri; chiar și cei direct afectați erau, pe ansamblu, în avantaj. Pe de altă parte însă, se generalizează precedentul plin de consecințe al înlăturării unor drepturi străvechi, tradiționale, din considerente ținând de sfera interesului general. Libertatea indivizilor, așa cum era, restrânsă, limitată, circumstanțiată de un mare număr de factori, dar totuși intangibilă în principiu, devine obiect al dispoziției suverane a puterii centrale. Indiferent de modul de legitimare a puterii în stat sau de forma de guvernământ, această periclitate a libertății – inerentă dinamicii societății moderne și prerogativelor și responsabilităților întinse ale autorităților – rămâne o permanență a vieții statale moderne. După cum a sesizat cu un secol și jumătate în urmă Tocqueville^[3], tendința centralizatoare a Vechiului Regim a continuat, chiar în mod exacerbat, în timpul Revoluției franceze și în

religia este împinsă treptat în sfera privată, iar puterea politică se concentrează asupra garantării păcii interne și externe, a vieții, a libertății și a proprietății indivizilor.

^[1] Pentru o prezentare generală, vezi W. REINHARD, *Geschichte de Staatsgewalt – Eine vergleichende Verfassungsgeschichte*, C.H. Beck, München, 2002.

^[2] Cazul Angliei reclamă o discuție aparte: ea este patria a constituționalismului, în accepțiunea de limitare a puterii statale, care pe atunci se confunda cu cea monarhică. Regii Angliei nu au fost monarhi absoluți. Totuși, în privința flotei militare aveau întinse prerogative pe care și le-au exercitat constant și energic.

^[3] A. de TOCQUEVILLE, *Vechiul Regim și Revoluția*, traducere de C. Preda și C. Davidescu, Ed. Nemira, București, 2000, *passim*, în special Cartea a III-a. Capitolul 8, pp. 219 și urm. Adresându-se unui public dintr-o epocă în care abuzurile și ororile terorii revoluționare erau încă prezente în memoria contemporanilor, expunerea lui Tocqueville este regresivă: el caută și găsește originile proceselor din epoca Revoluției în instituțiile și procesele din Vechiul Regim.

anii următori. „În același timp”, subliniază autorul, „cum tot ceea ce putuse să se opună odinioară centralizării a rămas în stare de ruină, din străfundurile națiunii care tocmai răsturnase monarhia, a ieșit brusc o putere mai întinsă, mult mai amănunțită, mult mai absolută decât cea care fusese exercitată de către oricare din regii noștri.”^[1]

Uniformizarea treptată a societății prin acțiunea centralizatoare a statului va viza apoi unitățile de măsură și de greutate (înlocuind complicatul și diversificatul sistem tradițional de măsuri și greutate), măsurarea timpului (în dauna orelor locale)^[2], limba (care va deveni „limbă oficială” sau „de stat”) sau chiar cultura (devenită „cultură națională”, privită ca având o funcție politică de interes general). Toate aceste evoluții erau de neevitat; de cele mai multe ori ele sunt necesare și utile, decurgând nu din voința de putere a conducătorilor ci din necesități tehnice ineluctabile.

Avantajele de ordin practic au însă și un revers; individul uman, desprins de comunitatea teritorială locală, profesională, socială sau confesională care-i îngreădea libertatea, dar îi apăra totodată drepturile și interesele contra unui principe a cărui putere considerabilă nu era totuși disproporționată față de cea a celorlalți factori politici, se vede confruntat singur și izolat cu un mecanism gigantic, eficient și rațional structurat, menit ce-i drept să-i asigure existența, liniștea și bunăstarea, dar înzestrat cu o putere atât de copleșitoare, încât nu există nici un mijloc de a o îngrădi, corecta ori controla atunci când devine arbitrară sau ostilă.

Această evoluție devine și mai pregnantă, dacă mai avem în vedere un alt aspect al statului modern: pierderea dimensiunii spirituale. Rolul statului modern de creator și garant al păcii interne nu putea fi îndeplinit decât în condițiile unei stricte neutralități confesionale. Or, neutralitatea confesională și – pe un plan mai larg – neutralitatea religioasă și metafizică nu pot fi obținute decât în urma renunțării la orice veleitate de autoritate spirituală. Pacea internă nu poate fi menținută decât dacă și în măsura în care statul se abține de la orice pretenție de a impune vreo judecată de valoare pe teren teologic. De la secularizarea dreptului și a politicii (secolele XVI-XVII), «statul a devenit orb în materie de religie. „Lexiconul de teologie și religie” este pentru el o carte ferecată cu șapte peceti»^[3]. Secularizarea statului a fost un proces inevitabil și este ireversibilă. Una din consecințele sale este însă pierderea sentimentului foarte concret de „comunitate reală” și compen-

[1] Idem, p. 224.

[2] Amintim că în societățile pre-tehnice, ora era stabilită în raport de momentul trecerii soarelui în dreptul meridianului locului. Astfel, ora capitalei diferea cu câteva minute, sau chiar mai mult, față de ora altor localități, ceea ce nu avea consecințe practice în condițiile comunicațiilor de atunci. Crearea căilor ferate și descoperirea telegrafiei vor impune însă – în condițiile unor comunicații mult mai rapide – introducerea unei singure ore, oficiale.

[3] Formularea îi aparține profesorului german G. ROELLEKE, în *Karlsruhe hat gesprochen – Eine Feuilleton-Serie zum fünfzigjähriges Bestehen des Bundesverfassungsgerichts*, în „Zeitschrift für Rechtsphilosophie“, 1. Jahrgang (2003), nr. 1, pp. 92-102, la p. 95.

sarea cu cel al „comunității imaginare”^[1], a națiunii. Statul modern este constrâns în permanență să asigure integrarea politică a indivizilor: să le dea sentimentul apartenenței la o comunitate efectivă, viabilă, capabilă să ofere suficiente beneficii membrilor săi pentru a merita costurile și sacrificiile inerente considerabilei restrângeri a libertății pe care o reclamă considerabilul său mecanism de putere. Justificarea existenței sale aflându-se în imanență, statul se vede confruntat foarte prompt cu criticile și contestațiile sau chiar cu revolta celor nemulțumiți atunci când performanțele sale scad sub nivelul așteptărilor.

Atunci când puterea statală a reușit să răspundă acestor exigențe, respectând totodată un grad mulțumitor de libertate individuală (cum s-a întâmplat în democrațiile parlamentare din secolul al XIX-lea), consecința a fost pierderea considerației față de rolul statului, degradat la rolul de „paznic de noapte”, de factor menit să asigure doar menținerea ordinii într-o societate capabilă să se autoorganizeze. Drepturile și libertățile greu cucerite, siguranța personală și economică obținute cu mari eforturi au fost privite ca de la sine înțelese și ușor de păstrat sau, din contră, minore și dispensabile. Utopiile sociale și politice au devenit deosebit de atractive, după cum o atestă tristul bilanț al secolului al XX-lea. Amploarea fără precedent a crimelor și a dezastrelor din secolul trecut se explică nu prin monstruoșitatea potențailor timpului, nici prin caracterul sinistru al doctrinelor pe care au înțeles să le aplice, ci mai ales prin instrumentul de putere irezistibil pe care-l dețineau statul modern.

Caracterul diferit al puterii de stat în raport cu formele anterioare de putere politică a fost remarcat de la începuturile modernității. Hobbes a utilizat în acest sens imaginea mitologică a Leviathan-ului biblic pentru a reda forța colosală a noii structuri organizaționale. În introducerea celebrei sale lucrări *Leviathan, or the Matter, Form and Power of a Commonwealth, Ecclesiastical and Civil*, el privește statul ca pe un om artificial, mai mare și mai puternic decât omul natural, pentru a cărui protecție a fost conceput, și în care *suveranitatea este sufletul* artificial, ce dă viață și determină mișcarea întregului trup, *magistrații și ceilalți ofițeri ai judiciarului și executivului constituie articulații artificiale; recompensa și pedeapsa* (prin care, legată de sediul suveranității, fiecare articulație este pusă în mișcare) reprezintă *nervii*, care fac același lucru în trupul natural; *bunăstarea și averile* au rolul *puterii; salus populi* (siguranța poporului) constituie *misiunea sa; consilierii*, prin care toate lucrurile necesare a fi cunoscute îi sunt sugerate, reprezintă *memoria sa; legile și echitatea sunt voință și rațiuni artificiale; buna înțelegere, sănătate; rebeliunea, boală iar războiul civil, moartea*^[2]. Creația sa este

^[1] Am utilizat termenii formulați de B. ANDERSON (*Comunități imaginate*, traducere de R. Oltean și I. Potrache, Ed. Integral, București, 2000).

^[2] TH. HOBBS, *Leviathan* [1651], with selected variants from the Latin edition of 1688, Edited with Introductions and Notes by E. Curley, Hacket Publishing Company, Inc., Indianapolis / Cambridge, 1994, p. 3 (în continuare: TH. HOBBS, *Leviathan*).

rezultatul unui act de voință, a unui contract social, încheiat de fiecare om cu fiecare din semenii săi, și prin care renunță – în favoarea unei persoane sau a unei adunări – la dreptul său de a se governa pe sine, cu condiția ca toți ceilalți să renunțe deopotrivă la acest drept. Astfel apare comunitatea (Commonwealth) „generându-se Leviathan-ul sau pentru a vorbi cu mai multă reverență acel Zeu mortal, căruia sub [autoritatea] Dumnezeu[ui] nemuritor, îi datorăm pacea și apărarea noastră” (XVII, 13)^[1].

Conferirea de către Hobbes a unor prerogative absolute suveranului, vehement criticată în secolul următor apariției Leviathan-ului, este însă aprobată de către Rousseau. Pentru el titular al suveranității este poporul și atribuirea unor prerogative discreționare comunității privită ca întreg nu pare deplasată. În celebra sa lucrare *Contractul social* formulează o teorie a voinței generale, conform căreia majoritatea exprimă prin votul ei conținutul acestei voințe, iar minoritatea este în eroare. Rezultatul votului trebuie să reveleze acesteia din urmă faptul că s-a înșelat în privința conținutului voinței generale, cu care propria sa voință de fapt coincide. Majoritatea i-a făcut astfel minorității o favoare, cea de a-i arăta care îi este voința sa reală. Împreună cu teoria „religiei civile”, obligatorie pentru toți cetățenii statului, sub sancțiunea pedepsei capitale, această construcție ideatică este o ilustrare a faptului că o doctrină rațională, chiar axată o legitimize democratică a puterii în stat, poate ușor derapa în excese autoritariste, periclitând libertatea individuală.

II. Critica statului și discursul antietatist

Aparent paradoxal, în secolul al XIX-lea, după ce statul modern a reușit să realizeze misiunea sa primordială, de a stabili și menține pacea internă și a garanta siguranța persoanei și a bunurilor, aceste prestații vor fi considerate de la sine înțelese, ca valori câștigate definitiv, iar autoritatea statală, limitată și supusă unor mecanisme de control formate și perfecționate de-a lungul deceniilor, va fi percepută ca opresivă, tiranică sau chiar inutilă.

Statul a constituit una din țintele principale ale criticilor și ale detractorilor modernității. Este bine cunoscută concepția marxistă despre stat, ca „instrument al clasei dominante”, rezultat al unor condiții economice și sociale, a proprietății și inegalităților generatoare de contradicții ce decurg din proprietate. Rațiunea statului era de a apăra privilegiile clasei dominante, la nevoie prin represiune, iar dreptul, religia, cultura și politica (elemente de suprastructură, determinate de baza economică) reprezentau reflectarea pe planul conștiinței umane a realităților economice. În condițiile lichidării proprietății private asupra mijloacelor de producție, urma să dispară exploatarea omului de către om și, odată cu ea, inega-

^[1] Idem, p. 109.

litățile și contradicțiile economice antagoniste. Prin urmare, statul nu mai își pierde rațiunea de a exista și avea să dispară. În socialismul real, menținerea (provizorie!) a statului și a instituțiilor sale (care, în treacăt fie spus, în acest sistem au cunoscut o proliferare fără precedent) se explica doar prin circumstanțe temporare: persistența unor atitudini și mentalități retrograde și antisociale în rândul unor persoane cu conștiință socială și politică mai scăzută (moștenire a vechii orânduiri), opoziția claselor exploatoare (încă nelichidate) și existența statelor capitaliste care duceau o politică ostilă și agresivă față de țările socialiste.

Una din cele mai înverșunate diatribe contra statului o găsim în opera lui Nietzsche:

„Stat? Ce este asta? Așadar ascultați! Fiți deci atenți, căci vă spun cuvântul meu despre moartea popoarelor!

Stat se numește cel mai rece dintre toți monștrii reci. Cu răceală vă și minte; și această minciună iese din gura sa: «eu, statul, sunt poporul».

Este o minciună! Cei care au format popoarele au fost creatori și au pus deasupra lor o credință și o iubire: au slujit deci vieții.

Distrugători sunt cei ce au pus capcane pentru cei mulți și le-au numit stat: ei au atârnat o spadă și o sută de poftă deasupra lor.

Acolo unde mai există un popor, el nu înțelege statul și-l urăște ca deochi și păcat față de moravuri și drepturi. (...)

Însă statul minte în toate limbile binelui și ale răului; și orice ar spune, minte – și tot ceea ce are, are de furat.

Totul este prefăcut în el; mușcă cu dinți de furat, arțăgosul. Prefăcute îi sunt până și măruntaiele. (...)

Se nasc mult prea mulți: pentru cei de prisos a fost născocit statul!

Priviți cum îi momește spre el, pe cei mult-prea-mulți! Cum îi înghite, îi mestecă și îi rumegă!

«Pe pământ nu este nimic mai mare decât mine: sunt degetul orânduitor al lui Dumnezeu» - așa răcnește fiara. Și nu numai cei cu urechi lungi și vedere scurtă își pleacă genunchii!

Ah, și în voi, suflete mari, își susură minciunile posomorâte! Ah, el ghicește inimile mărețe, care se irosesc cu bucurie!

Da, și pe voi vă ghicește, biruitori ai vechiului Zeu! Osteniți ați fost de luptă, iar acum oboseala voastră slujește noului idol. Cu plăcere se scaldă în lumina de soare a sufletelor curate, el, monstrul rece!^[1]

În ciuda criticilor și atacurilor de pe poziții anarhiste, pacifiste, sindicaliste, internaționaliste sau tradiționaliste, secolul al XX-lea a adus cu sine atât o creștere considerabilă a sarcinilor și a activității statului, cât și o sporire semnificativă a riscurilor abuzurilor de putere din partea statului. Sistemele totalitare au fost inițial

[1] FR. NIETZSCHE, *Also Sprach Zarathustra*, Nymphenburger in der F.A. Herbig Verlagsbuchhandlung GmbH, München, 1990, pp. 51-53.

legitimare printr-un discurs antietatist, de condamnare în bloc o oricărei autorități, a birocrăției, a privilegiilor, a elitelor și a represiunii statale. Ele au continuat, la o scară incomparabil mai mare, abuzurile vehement înfierate înainte.

În concepția marxistă, idealul libertății depline poate fi atins în societatea fără clase. Diviziunea societății în clase este cea care creează necesitatea unui instrument care să apere și să consolideze poziția clasei dominante, „exploatoare” a claselor dominate.^[1] Dominația s-ar exercita prin proprietatea privată, rezervată celor puțini. Așa cum existența determină conștiința, „baza economică” a societății ar determina „suprastructura”, de care aparțin statul și toate instituțiile, religia, morala, dreptul, filosofia și toate celelalte forme de conștiință socială. Prin socializarea producției și preluarea controlului asupra ei de către stat, condus de clasa muncitoare, diviziunea societății în clase ar dispărea, și o dată cu ea, și premisele care au făcut posibilă apariția statului. Statul cu mecanismele sale de constrângere și dreptul urmau să dispară. Reglarea vieții sociale urma să depindă doar de conștiința socială înaltă, de tip nou, a membrilor societății. Acest stadiu final, marcat de dispariția statului, a proprietății, a dreptului și a constrângerii era comunismul, „visul de aur al omenirii”, societatea perfectă a viitorului. În propaganda de partid, termenul de atingere a acestei utopii era inițial de două-trei decenii, nedepășind durata vieții generației active; începând din anii '60 dispar referirile la momentul precis din viitor când va fi atins stadiul comunismului. „Metoda dialectică” utilizată de clasicii marxism-leninismului servea de minune explicării paradoxului frapant în baza căruia, pentru a se ajunge la această idilică societate comunistă, fără stat, clase, exploatare, constrângere și opresiune, era necesar pentru început ca rolul statului și al aparatului de constrângere să crească semnificativ. În numele unei libertăți fără limite trebuia instituită mai întâi o opresiune fără limite.^[2]

Critica statului și evidențierea abuzurilor puterii statale este legitimă, iar scepticismul pronunțat atât față de posibilitatea guvernărilor de a rezolva toate problemele societății cât și față de buna lor credință constituie un element cheie al constituționalismului. Pe de altă parte, soluțiile utopice care își propun desființarea statului, a autorității și înlocuirea ordinii juridice cu o ordine „naturală”, pe un sentiment de comunitate indus de o ideologie pretins antiautoritară și progresistă s-au dovedit mult mai nocive și opresive decât statul însuși.

Discutarea modului în care aceste sisteme au abuzat de mecanismele statale pentru a-și transforma în realitate utopiile sociale și viziunile politice sinistre depășește limitele acestei expuneri. Reținem însă că statul, ca orice mecanism de

^[1] Cea mai elaborată lucrare marxistă despre originea statului: FR. ENGELS, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, ed. a 6-a, Ed. Politică, București, 1987 (ediția originală: 1885).

^[2] O lectură instructivă ne oferă parcurgerea în paralel a lucrării *Manifestul Partidului Comunist* (K. MARX, FR. ENGELS, *Opere alese*, ed. a 3-a, vol. 2, Ed. Politică, București, 1967, pp. 5-42; ediția originală: 1848) și a capitolului VII („La ai noștri”) a părții a II-a, din *Demonii* lui Dostoievski (traducere de N. Gane, Ed. Polirom, Iași, 2013, pp. 445-472).

putere, produce acele efecte pe care le urmărește utilizatorul său. După cum observaseră gânditorii liberali cu mai mult de două secole în urmă, instituțiile politice trebuie gândite în așa fel încât să funcționeze acceptabil chiar și în cazul în care la putere ajung cei mai răi oameni; o organizare statală care se bazează pe buna-credință și pe intențiile nobile ale conducătorilor, are toate șansele să devină tiranică. Schimbarea produsă în secolul care a trecut constă nu în pierderea relevanței și a actualității acestor constatări, ci în șansa mult mai mare a survenirii derapajelor și incidentelor pe care mecanismele liberale ale statului de drept și ale separației puterilor urmau să le evite.

Amplificarea considerabilă a sarcinilor statului în secolul al XX-lea^[1] are două consecințe: pe de o parte sporirea fără precedent a sferei administrației publice, unde rolul statului de prestator de servicii necesare existenței fizice a comunităților umane (furnizarea de apă curentă, electricitate, gaz, facilități de comunicare și transport etc.) este din ce în ce mai pronunțat, iar, pe de altă parte, creșterea interdependenței mondiale a statelor, ceea ce le determină pe acestea în mod inevitabil să coopereze în domenii de importanță deosebită, în vederea îndeplinirii funcțiilor lor. Astfel, circuitul poștal, comunicațiile telefonice și internetul, navigația pe fluviile internaționale sau în strâmtorile internaționale, navigația aeriană, exploatarea resurselor platoului continental, protecția globală a mediului, gestionarea resurselor rare și chiar menținerea păcii ar fi de neconceput în absența unei strânse cooperări între state și a unor mecanisme instituționale (**organizații internaționale**) care să gestioneze în mod curent rezolvarea anumitor probleme.

Apariția organizațiilor internaționale și creșterea rolului și a atribuțiilor acestora nu duce la dispariția statelor, deși implică o limitare, uneori consistentă, a prerogativelor acestora. Mai degrabă, apartenența la aceste organizații și implicarea în activitatea acestora creează condițiile pentru ca statul să-și poată îndeplini în mod eficient funcțiile. **Organizațiile supranaționale** (precum Uniunea Europeană) afectează în schimb suveranitatea statelor care le compun. Acest fapt nu înseamnă însă sfârșitul statelor, ci poate doar cel al statelor membre. După încheierea procesului de integrare într-o organizație supranațională, nu vom avea altceva decât un nou stat în locul celor care au intrat în uniune.

[1] Precizăm că spre deosebire de epocile precedente, statului contemporan îi revin roluri care fuseseră până nu demult îndeplinite de alte instituții și mecanisme sau cu privire la probleme inexistente anterior: în domeniul economiei, al învățământului, al sănătății, al asistenței sociale, al protecției mediului, al telecomunicațiilor, al transporturilor și al infrastructurii etc. În literatura de drept public, deplasarea rolului și a misiunii statului de pe poziția unui „paznic de noapte” însărcinat în principal cu menținerea ordinii publice, către cele ale unui prestator de servicii de care depinde viața de zi cu zi a individului modern a fost tematizată pentru prima oară de E. FORSTHOFF, în *Die Verwaltung als Leistungsträger*, Kohlhammer, Stuttgart, 1938 și *Der Staat der Industriegesellschaft – dargelegt am Beispiel der Bundesrepublik Deutschland*, C.H. Beck, München, 1971. Vezi și M. KRAJEWSKI, *Grundstrukturen des Rechts öffentlicher Dienstleistungen*, Springer, Berlin, Heidelberg, 2011.

Putem conchide că statul a reprezentat și reprezintă punctul nodal în sistemul conceptual al instituțiilor politice și juridice ale modernității, rămânând până în prezent principala (dacă nu singura) formă în care poate fi concepută o comunitate politică. Formele concrete de configurare a prerogativelor și a limitelor puterii, a rolului și a funcțiilor și chiar modul de legitimare a existenței sale au variat de la o epocă la alta. Cu toate acestea, statul va mai rămâne pentru mult timp un factor de ordine și de stabilitate în comunitatea umană, indisolubil legat de sfera normativității, care e de neconceput în absența sa.

III. Definiția juridică a statului

Concepția dominantă în literatura juridică asupra statului a fost formulată cu un secol în urmă de **Georg Jellinek**. Pentru el statul este „corporația unui popor sedentar înzestrată cu o putere de dominație originară” sau „corporația teritorială înzestrată cu putere de dominație originară”.^[1] Cele trei elemente ale statului sunt, în opinia lui Jellinek, **teritoriul de stat** (Staatsgebiet), **poporul statului** (Staatsvolk) și **puterea de stat** (Staatsgewalt). El a fost preocupat de formularea unei soluții metodologice unitare, care să ia în considerare criteriul exclusiv juridic, fără a recurge la criteriul și metode străine, de domeniul sociologiei sau al științei politice. Totuși, observăm că primele două elemente (teritoriul și poporul) par a ține de domeniul faptic și nu de cel al normativității. În apărarea soluției autorului german, se poate menționa că el privește al doilea element ca entitate organizată, și nu ca simplă „populație”; pentru el poporul este concomitent obiect al puterii de stat și subiect al acesteia.^[2] În privința teritoriului, trebuie precizat că Jellinek subliniază faptul că relația statului față de acesta are un caracter personal și nu patrimonial; recunoașterea acestui fapt constituind pentru el una din cele mai importante concluzii ale teoriei moderne a statului. Din perspectivă juridică, teritoriul apare ca *imperium* și nu ca *dominium*, confuzia dintre cele două sfere fiind specifică dreptului medieval.^[3] Teoria sa este aplicabilă statului modern; pentru „statul antic” sau „statul medieval”, ea este inaplicabilă.^[4]

Deși până la urmă soluția lui Jellinek nu este la adăpost de critici vizând o anumită inconsecvență metodologică, **teoria celor trei elemente ale statului** (teritoriu, popor și putere de stat) a fost acceptată sau însușită tacit. De aproape un secol majoritatea cursurilor și tratatelor de drept constituțional, drept interna-

[1] G. JELLINEK, *Allgemeine Staatslehre*, dritte Auflage, unter Verwertung des handschriftlichen Nachlasses durchgesehen und ergänzt von W. Jellinek, Berlin, Verlag Julius Springer, 1921 (prima ediție: 1900), p. 183 (citată în continuare: G. JELLINEK, *ASL*).

[2] Idem, pp. 406-409.

[3] Idem, p. 404.

[4] Vezi H. QUARITSCH, *Staat und Souveränität*, Athenäum Verlag, Frankfurt (M.), 1970, pp. 22-26.

țional public și de teoria generală a statului au adoptat-o, structurându-și materia în raport cu ea.

În lucrările mai recente se pune accentul pe **structurarea juridică** a statului (aspect pe care firește, și Jellinek l-a avut în vedere). Statul este privit ca o comunitate constituită juridic, caracterizată prin **dirijarea rațională a conduitei umane**.^[1] Coordonarea acestei conduite se face printr-o ordine normativă efectivă, care-l expune pe eventualul contravenient la pericolul izolării sociale. Încălcării unei reguli îi corespunde o sancțiune, a cărei aplicare este prevăzută în norme procedurale corespunzătoare. Respectarea acestor reguli este la rândul ei asigurată de dispoziții specifice, garantate la rândul lor prin prevederi exprese ale legii. Ordinea juridică se structurează ca un sistem „împletit” de reguli și mecanisme de control, precum ochiurile unei texturi, care se limitează și se sprijină reciproc. Prin urmare, comportamentul indivizilor reuniți într-un stat este coordonat prin aceea că se orientează în raport cu anumite norme, care au o șansă apropiată de certitudine de a fi realizate printr-o procedură coercitivă organizată juridic. Normele juridice care dirijează conduita indivizilor trebuie să fie compatibile între ele și lipsite de contradicții, precum și să converge către un model de ansamblu funcțional al unei ordini comunitare.^[2] Existența unor competențe precise și determinate, precum și a unei „supremații pe planul competenței” depinde prin urmare și de **omogenitatea și coerența dreptului**.

În literatura juridică română, statul este definit ca „o instituție având ca suport o grupare de oameni așezată pe un spațiu delimitat, capabilă a-și determina singură propria competență și organizată în vederea exercitării unor activități care pot fi grupate în funcțiile: legislativă, executivă și judecătorească.”^[3] Observăm și aici amprenta teoriei lui Jellinek, a celor trei elemente („o grupare de oameni” = poporul; „spațiu delimitat” = teritoriul și organizarea + capacitatea de a-și determina singură competența^[4]).

Statul mai apare ca „o îmbinare a unor elemente de fapt – populația și teritoriul – cu un element politico-juridic, adică o putere politică reglementată juridicește, putere politică organizată, ce poate organiza în mod legal constrângerea fiind suverană.”^[5] Într-o altă importantă lucrare,^[6] statul este privit ca având două

^[1] R. ZIPPELIUS, *Allgemeine Staatslehre*, ed. a 11-a, C.H. Beck, München, 1990, pp. 47 și urm. (în continuare: R. ZIPPELIUS, *ASL*).

^[2] Idem, p. 48.

^[3] T. DRĂGANU, *Drept constituțional și instituții politice*, Ed. Lumina Lex, 1998, vol. I, p. 113 (în continuare: DRĂGANU).

^[4] Capacitatea de a-și determina competența sau „competența competenței” (din germană: „Kompetenzkompetenz”), constituie o circumscriere juridică a noțiunii de suveranitate. Vom discuta în detaliu acest aspect în secțiunea consacrată suveranității (*infra*, §4).

^[5] VRABIE I, p. 62.

^[6] I. MURARU, E.S. TĂNĂȘESCU, *Drept constituțional și instituții politice*, Ed. All Beck, București, 2003, vol. I, p. 3 (în continuare: MURARU, TĂNĂȘESCU, *Drept constituțional*).